

РАФАИЛ НУДЕЛІМАН И ВЕЧНА БОРБА?

Превод от руски: Нина Левенсон, 1969

chitanka.info

И ВЕЧНА БОРБА?^[0]

Какво обединява тези повести? Случайно ли са заедно?

Те имат силата на дръзко и талантливо въображение. Дръзко, тъй като то наднича през вековете, създава фантастични светове с невиджана яркост. Талантливо, понеже вижда тези бъдещи несъществуващи светове пределно живи, в най-дребните подробности — от мириса на тревата на далечните планети до детайлите на смайващите хипотези.

Техните герои са хора търсеци, борещи се, обичащи, страдащи и главно мислещи. Напрегнато, страстно размишляващи за времето, за себе си, за човечеството. Вие не можете да не обикнете иронично-тъжния Горбовски и страстния Румата Есторски. Единият от тях загива в далечното бъдеще, другият оголва мечата си в далечното минало, но макар че ги разделят векове, те са братя по разум, по мъчните си съдби и сложността на характерите си, по човечност.

В „Далечната планета“ вие виждате малка планета, на която физиците от Земята водят експерименти по мигновеното прехвърляне на веществото през пространството — нула-транспонтиране, както го наричат, или още по-небрежно — нула-Т. Заедно с тях тревожно наблюдавате как след един от опитите на полюсите на планетата се надига Вълна с невиджани по-рано размери от изроденото вещество, как тя пълзи към екватора, към населената зона на планетата, изгаря всичко живо, заплашва станциите, селищата, детските лагери и обкръжава столицата. И заедно с останалите живи вие мъчително трудно решавате как да живеят пред лицето на смъртта, в името на какво да живеят.

„Мъчно е да бъдеш бог“ започва със странната игра на двама юноши и една девойка на брега на земното езеро, игра на някакви средновековни рицари, прекалено обмислена в подробностите, за да

бъде само игра. И изведнъж пред нас оживяват същите „благородни донове“, имената на които току-що са отзвучали на брега на езерото, и се разгъва мрачната картина на навъсените древни гори на друга планета, които обкръжават Арканар — страната на надменната аристокрация и на религиозните фанатици. И в един от благородните донове, в извънредно благородния и знатен Румата Есторски вие с учудване познавате същия онзи Антон, който като хлапак на далечната Земя не се беше решил да повтори онова, което бе направил Вилхелм Тел. Заедно с дон Румата вие се намирате в Хълцащата гора, за да се срещнете с другите пратеници на Земята, самоотвержените ентузиастични от Института за експериментална история. Тук, в Арканар, рискувайки живота си сред мръсотия, невежество и мракобесие, те се мъчат да спасят разума на... страната, залога на нейното бъдеще — учените, лечителите, поетите. Заедно с Румата вие минавате през залите на кралския дворец към спалнята на фаворитката, по тесните, сякаш изкривени от страх улици към бърлогата на нощната „Сива армия“, наблюдавате приближаването на някаква тъмна, сляпа, фанатична стихия, на нещо страшно като фашизма и го виждате в дивата, екзалтирана вакханалия на убийствата. И всяка крачка, всеки миг на намеса е изтезание... Като Румата Есторски и вие се измъчвате от съмненията: как да живее човек пред лицето на човешката мъка, пред лицето на смъртта? Как да остане той „бог“, висше същество, което познава законите на историческата необходимост и поради това да не изважда меч?

И в тези различни по сюжет повести вие откривате едно вътрешно, дълбоко единство.

Още от първите страници на повестта сякаш долавяте една мелодия: спокоен, радостен свят и над това спокойствие като сянка от облак върху слънчева поляна изведнъж пропълзва усеждането за нещо зловещо, нарастващо в тишината, което заплашва да разруши мигновеното благополучие. Така влиза вестта за Вълната в утрото на Далечната планета Радуга и заедно с нея се явява загадъчният и чудноват човек-робот-Камил (какво може да бъде по-загадъчно и зловещо от безсмъртието?), така звучат мрачните, лъхаци на жестока и сляпа древност думи „Хълцаща гора“ в играта на Антон и Пашка. И в това сблъскване на противоречиви мелодии като в музикален контрапункт започват да се развиват събитията по спирала — от

надеждата към отчаянието и отново към надеждата — и всяка все постигната нейна извивка приближава към трагичната кулминация, към възела, в която се събират всички мисли, всички дела и съдби.

Движението на стремителния сюжет ви довежда до общата и по същността си единна ситуация, в която се намират героите на Стругацки. Това е трагичната ситуация на избора. Нейният трагизъм се състои в това, че човек зависи максимално от обстоятелствата и същевременно е максимално свободен, тъй като диапазонът на неговия избор е най-широк — между живота и смъртта. Това не е извънсоциална, индивидуалистична свобода на „човека изобщо“. Не, свободата на героите от произведенията на Стругацки, хора от епохата на комунизма, се крие във висшето осъзнаване на тяхната отговорност пред историята, в тяхната човечност.

Така се открива пред нас главният — и общият — замисъл на тези повести, които разказват за дълбините на човешката душа, в които вилнее човечността, и за дълбините на човешкия разум, в които се осъзнава отговорността. Те са замислени като книги, които будят размисъл. И с това от далечината на времената те ни връщат нашите проблеми нашата епоха, най-голямата жестокост, или по-точно жестокостта, която се състои в това, че тя унищожи илюзията за прословутия „трети път“, удобната вратичка на безотговорността, вредната приказка — това мене не засяга. Нашето време направи от живота непрекъснат избор, непрестанно осъзнаване и поради това още по-неизбежно — приемането на отговорността за днешния и утрешния ден на света.

В това се състои мъжеството на „Далечната планета“ и на „Трудно е да бъдеш бог“. Техният конфликт е безмилостен и безкомпромисен, както самият живот, който го е родил. Хората загиват и не се предават, борят се за своята човечност. Ето защо книгата се възприема като страстно отрицание на философията на мрака, на страха и на отчаянието.

Оптимизмът на „Далечната планета“ и на „Трудно е да бъдеш бог“ не е в младежко „розово и бледосиньо“. Неговите уроци са мъчително горчиви, те са трагични. Оптимизмът въпреки смъртта, въпреки „задънените улици“ на историята предполага наличието на ценности в живота, които превишават ценността на собственото „аз“.

Светът на „Планетата“ и на „Боговете“ е трагичен. Ослепителните черни стени на Вълната и мрачните стени на Арканар еднакво оставят един-единствен път: той минава между двете стени — към далечното слънце и към смъртта.

По него отиват в морето изпитателите, като отнасят със себе си ослепелия си приятел и гордата си песен. По него минава Румата, за да падне в края на белязания с трупове път.

В книгите на Стругацки фантастиката не говори за формули, а за човека и историята и затова тя става голяма литература.

Фантастиката е двуликият Янус на съвременната литература, тя открива пред нас и двата си облика: устремения към бъдещето и обърнатия към настоящето.

Вглеждащите се в бъдещето очи на фантастиката откриват в него магистрали на безкрайни и безкрайно сложни пътища. Това са именно очи — не могат да се измислят тези издигащи се в безмълвието черни стени на Вълната, гребените на които блестят като слънце, или тесните, сподавени като вик улици на Арканар. Те трябва да бъдат видени.

Стругацки не са социолози, не са историци, а са художници. Те не виждат бъдещето в абстрактната перспектива на общите закономерности, а в осезаеми, конкретни и тъкмо поради това условни очертания. Никой не може да претендира, че вижда бъдещето в подробности. Далечната Радуга и Арканар са отклонения, случайни зигзази на историята. Но зад тях стоят и в тях се проявяват някакви отгатнати от художественото въображение закони.

С тези случайности е отбелязан като с жалони трудният път на изкачването на човечеството към върховете на неговата история.

Това се разкрива с пределна яснота в „Далечната планета“. От устата на Ламондоа, ръководния физик на планетата, се обявява най-важният закон на човешката история — законът за необходимото непрекъснато познание.

Но тъкмо този закон диктува непрекъснатото и увеличаващото се развитие на науката. И в същото време съществуват — това се открива в споровете на космодрома — неизбежни грешки, предизвикани от недостиг на хора, оборудване, енергия, от необходимостта да се изоставят неразкритите насоки, от невъзможността да се предвиди какво може да стане от онова, което е захвърлено.

Нула-Т поглъща всички мисли на физиците от планетата, на нея е подчинено всичко, тъй като тя означава гигантско увеличаване на възможностите на човека. А нали нула-Т е само мъничка частна проблема за физиката на Земята! Чудно ли е тогава, че Вълната е отместена, оставена в тила, че е забравена? И тъкмо оттам, от тила, Вълната се приближава отзад към Радуга и я унищожава.

Това е повече от научна грешка — това е обективна случайност. Има реално противоречие между растящите нужди на човечеството от знание и ограничената пропускателна способност на неговите информационни канали, т.е. на науката. Тъкмо то в края на краищата довежда до гибел далечната Радуга.

То е едно от онези противоречия, които възникват като извънредно трудно изпитание на историята, пораждат трагични безизходици и предричат нечуван подем след неговото преодоляване.

Глашатаи на величието на Разума, братята Стругацки са далеч от безгрижното идеализиране на дори разумно уреденото общество. Разумът върви по диалектически пътища — противоречиви, отричащи изминатия зигзаг и поради това често трагични.

В повестта „Трудно е да бъдеш бог“ се опровергава още един мит, породен от нашия век — митът за идилично-безгрижния контакт на човечеството с братята по разум във Вселената.

Да, изкачването на човечеството по стъпалата на историята — тъкмо това е контактът му с другите светове. Но колко сложен, колко дълбоко противоречив е този „миг“ от историята, когато пружината на закона на познанието се свива до краен предел.

Ето го прословутият контакт на светове: присмехулният и гордият дон Румата, пратеникът на Земята, е принуден да се крие под чуждо име по мръсните площици на Арканар, в гъсталака на Хълцащата гора, дон Румата Есторски, който е посветил живота си за спасяването на искриците разум от смразяващия мрак на нощта, в която потъва арканарската история.

На това трябва да се посвети цял живот. Подвиг в продължение на десетилетия, на векове — ето качва представлява контактът на Земята с Арканар. Това е сурово, често жестоко и трагично изпитание, защото това е битка за разума, срещу мрака, невежеството, фанатизма, ограничеността — чужда или своя.

Физиците от Радуга и „боговете“ от Арканар, всички герои на братя Стругацки, водят един и същ бой — в името на разума.

Вярата в могъщите сили на разума, в това, че той и само той може да изведе човечеството към светлината и безкрайността — това са позициите, от които фантастиката на Стругацки се сражава срещу капитулантския ирационализъм и изтънченото фарисейско мракобесие. Най-хубавите страници на техните книги са посветени на физиците и космонавтите, на споровете за живота в космоса и на загадките на природата. Сдържаната напрегнатост на човешката мисъл, страстното интелектуално търсене — ето истинския пълен живот, висшата радост на битието. Оттук звучи почти парадоксално в техните книги съчетанието на закачките, шеговитата буфонада, ироничната показна храброст със сериозните разговори за дълбоките жизнени проблеми.

Неудържимата страстна вяра в разума, тежестта на тази узряла мисъл събарят сюжетните сводове на поестта за Арканар. В нейния стремителен поток се раждат публицистични места: самите автори отстраняват дон Румата, разтварят вековете и епохите и тържествено — за всички времена — анатемосват гонителите на разума, предричат неумолимото им поражение, утвърждават мисълта за победата на хуманизма.

Вярата в разума... И наред с това взелът на всички проблеми в „Радуга“ и „Боговете“ е в противоречието на „разумното“ и „човечното“ решение. Проблемата на човешкия избор преминава на друга плоскост — това е спор за пътищата на историята.

Този на пръв поглед парадоксален обрат идва напълно от съвременността, от днешния ден. Това е нашето противоречиво преплитане на надежди и съмнения.

Сърцето на двуликия Янус бие в настоящето. Ситуациите на фантастиката принадлежат на измисленото бъдеще. Те са отместени — това изостря спора. Вече няма конфликт на личното с общото, на злото с доброто — той стои по-високо: на доброто с доброто. Най-мъчително сблъскване на истини. Епохата на най-високия разцвет на човечността и на най-дълбокото „осъзнаване на необходимостта“ разкрива и концентрира същността на спора. Но той е роден от настоящето.

Противоречията в тези книги отразяват противоречията на нашата епоха. Най-великата победа на разума над силите на ядрото — и безсмисленото безумие на Хирошима. Чудовищното, животински

иррационално зло на Освиенцим — и трезвото, технически педантично пресмятане на подвижните газови камери и на крематориумите. И може би най-остро е противоречието между величествените петилетки и лагерите във Воркута, Колима, Норилск.

Това е пепелта на историята, която бие в сърцето на фантастиката.

Историята ражда историческия оптимизъм, т.е. вярата в разума. И пак тя възбудено призовава към човечност.

В тесния коридор на Вълната, между живота и смъртта хората избират различно. Те са еднакви в едно: никой от тях не мисли за себе си. Най-малко за себе си. Когато Роберт се мъчи да спаси Таня, когато Женя Вязаницина се промъква на звездолета при детето си — това е продиктувано от човечността. Но тази човечност е сляпа. Тя е неразумна. И затова се превръща в своята противоположност. Когато Ламондоа, потъпквайки собствените си чувства, предлага да спасят от Радуга физиците, той действа в името на разума. Това хипнотизира затова мълчат така потиснатото хората на площада пред Съвета. Но този избор е нечовечен. Нека всеки от тях има само един час живот дори този час не може да се изживее със съзнанието, че в минутата на изпитания е изгубена някаква висша човешка ценност.

Това не е мелодрама и не е схоластичен спор. Ако тези висши ценности не съществуват, тогава няма смисъл и човешкият живот. Ако няма човечество — няма история. Остава само минутният смисъл на съществуването и той се състои в животински страх от смъртта.

Единната и облекчена въздишка на хората, които слушат Горбовски, означава само едно — че те, тези ценности, съществуват. Те диктуват решението. В името на какво? На отвличената идея за бъдещето, въплътена в децата? Не, преди всичко това е продиктувано от чувството, от усещането, че иначе не може да се живее, както не може иначе да се умре. И едва тогава постъпките на хората получават отвличен смисъл — да запазят човечността, човека в човека.

И тъй — доверие на човешкото чувство. Реабилитация на човечността. И същевременно доверие на разума. Разумното трябва да бъде човечно. Човечното — разумно.

Това е равносметка на размислите на наш съвременник.

Означава ли тя отрицание на висшата целесъобразност, на историческата необходимост изобщо — в името на ближното

човеколюбие?

Когато Румата Есторски изважда меча, той престава да бъде „бог“. Той постъпва противно на онова, което диктува опитът на историята — само стратегията на „боговете“ е способна да помогне на Арканар.

Но така ли ето в действителност? Еднозначен ли е опитът? Няма ли някакъв далечен смисъл в това название „Институт за експериментална история“?

Какво е историята, ако не единствен, извършван ежечасно експеримент на човечеството? Всяка година, всеки век все по-съзнателно извършван експеримент.

Къде води траекторията на историческия закон — към предварително предопределената, равнодушна към средствата цел? Но това е очевидна безсмислица. Бъдещето не съществува днес, то само се създава днес, целта се съставя от деянията на настоящето.

Да отстъпим пред фашизма — значи да променим траекторията на пътя на човечеството. Ето истинския смисъл на историческите уроци!

Изборът на Румата не е продиктуван от абстрактни съображения за човечност и история. Това е избухване на невероятно концентрирана болка и гняв, които растат в душата му, когато пред очите му тъпотата става все по-безочлива, фанатизмът се засилва и безнаказаната и садистично безсмислена жестокост се подиграва, човекът бива смачкан в праха и калта — всичко онова, което е добре познато на нас, които сме видели фашизма.

Истината е конкретна. Настъпва минута, когато законът, който е бил справедлив, престава да бъде такъв. Ако продължиш да бъдеш „бог“ — ще престанеш да бъдеш човек и ти, и другите.

Така човечността диктува избора и променя лицето на историята.

Безизходиците на историята, нейните противоречия са опасни не заради самата Вълна или фашизма — най-страшно от всичко е изпитанието на човечността, заплахата, че тя може да бъде изгубена, поражението.

Светът е сложен, истината променя вида си. Настъпват минути, когато тя мирише на кръв и на смърт. Историята ни позволява да надникнем в дълбочината на нашето „аз“. Ние научихме колко трудно е понякога да бъдеш „бог“. Понякога трябва да бъдеш бог. Но винаги и

навсякъде е най-трудно и важно да останеш човек. Това може да бъде смърт. И все пак, когато Румата Есторски излиза на своя последен и кървав път, ние изпитваме същото облекчение, каквото изпитват хората на площада пред Съвета, които слушат Горбовски.

Мъжеството и дълбочината на тези книги са родени от сложността на нашия век. В тях няма илюзии за „изтриване“ на противоречията. Няма леки пътища, готови истини, предварителни решения. Те не унижават човека със съжалението си и не осъждат човешкото в него в името на „бога“. В тях няма компромиси.

Общата страстна вяра сближава тези книги — вярата в бъдещето на човечеството. Тя не е сляпа вяра. Тя е изстрадана от историята на човечеството, изминало почти 14 хиляди войни и дошло до революцията.

Такъв е смисълът на тези книги. В тях в името на разума и хуманизма се утвърждава героичният оптимизъм.

[0] *И вечна борба* — В оригинал „И вечный бой“: цитат от стихотворението на руския поет модернист Александър Блок „На поле Куликовом“ (1908 г.) — популярният стих „И вечный бой! Покой нам только снится...“; също така в Русия е популярно стихотворението на руския поет нобелист Йосиф Бродски „И вечный бой“, гениална вариация върху стиха на Ал. Блок. — Бел. NomaD. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.